

6. Suprun M.O. Correctional education of students of auxiliary educational institutions: origins, formation and development (second half of XIX - first half of XX century). К .: Vid-vo Palivoda AV, 2005. 326 s.
7. Sukhareva G.E. Lectures on child psychiatry. М .: Meditsina, 1974. 320 s.
8. Shipitsyna L.M. An "uneducated" child in the family and society. Socialization of children with developmental disabilities. SPB .: Rech, 2005.477 p.
9. Stern W. Differential psychology. 1911.411 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бине А. Ненормальные дети. Руководство при приеме ненормальных детей в специальные классы. М. : Изд-во Сабашниковых, 1911. 196 с.
2. Мастюкова Е. М. Основы психоневрологического понимания общего недоразвития речи. СПб. : Питер, 2002. С. 236—250.
3. Певзнер М. С. Причины умственной отсталости. М. : Учпедгиз, 1960. 77 с.
4. Прокопенко О. А. Психологічні особливості емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.08 / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ, 2013. 200 с.
5. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олгофренопедагогіка: Підручник.- Частина II. Навчання і виховання дітей. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 224 с.
6. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.). К.: Вид-во Паливода А.В., 2005. 326 с.
7. Сухарева Г. Е. Лекции по психиатрии детского возраста. М. : Медицина, 1974. 320 с.
8. Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением развития. СПб. : Речь, 2005.477 с.
9. Штерн В. Дифференциальная психология. 1911.411 с.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Софія Довбня

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології
дошкільної освіти та дитячої творчості

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-2882-4680

so.dovbnia@gmail.com

Галина Отченко

асистент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти та дитячої
творчості

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-0063-8632

galliya565@ukr.net

Анотація. У статті розкрито сутність еколого доцільної поведінки як «формули» екологічного розуміння дітьми старшого дошкільного віку важливості доречного поводження себе у довкіллі задля підтримання екобалансу і гармонії з природою; здійснено аналіз характерних проявів цієї поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Еколого доцільна поведінка старших дошкільників складається із сукупності взаємозалежних структурно-змістових компонентів: емоційно-ціннісного (ставлення до природи як до цінності та усвідомлення єдності з природним світом); інформаційно-пізнавального (екологічно узгоджена діяльність в природі на основі еколого-природознавчих знань, основними серед яких є уявлення про зв'язки й залежності в природі); діяльнісно-дієвого (вольової діяльності у природному оточенні, самообмеження власних бажань та змотивована поведінка до природи). Експериментальний аналіз представленості компонентів еколого доцільної поведінки засвідчив, динаміку вивіщення рівнів сформованості еколого-доцільної поведінки зумовлену оновленням еколого розвивальним середовищем закладу дошкільної освіти та дієвістю педагогічного супроводу як механізму тривалої трьохсторонньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії «педагог-діти-батьки», для якої характерно переважне використання інтерактивних методів, прийомів та форм, реалізація яких відображає якісні зміни в емоційно-мотиваційній, діяльнісно-поведінковій та пізнавальній сферах тощо.

Ключові слова: екологія; доцільність; поведінка; еколого доцільна поведінка; старший дошкільний вік; педагогічний супровід, праця в природі.

PRESCHOOLERS' ECOLOGICAL APPROPRIATE BEHAVIOR FORMATION: EXPERIMENTAL STUDY

Sopfiia Dovbnia

Ph.D (Candidate of Sciences (Pedagogy)),
Associate professor of The Department of Education and Psychology of
Pre-school Education and Children's Creativity
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-2882-4680

so.dovbnia@gmail.com

Halyna Otchenko

Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology of Pre-school
Education and Children's Creativity
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-0063-8632

galliya565@ukr.net

Abstract. The article is dedicated to the essence of ecologically appropriate behavior as a "formula" of ecological preschoolers' understanding of the importance of appropriate behavior in the environment to maintain ecological balance and harmony with nature; the analysis of characteristic manifestations of this preschoolers' behavior is carried out.

The ecologically appropriate behavior of preschoolers consists of a set of interdependent structural and semantic components: emotional and value (attitude to nature as a value and awareness of unity with the natural world); information-cognitive (ecologically coordinated activity in nature on the basis of ecological and natural science knowledge, the main among which are ideas about connections and dependencies in nature); activity-effective

(volitional activity in the natural environment, self-limitation of one's own desires and motivated behavior to nature). Experimental analysis of the representation of the components of ecologically appropriate behavior showed the dynamics of increasing the levels of formation of ecologically appropriate behavior, due to the implementation of the components of pedagogical support: updating the ecological development environment of preschool education; organization of work in nature with older preschool children; conducting interactive forms of methodical work with teachers and pedagogical interaction of preschool education institutions with parents in the process of joint activities, etc.

Key words: ecology; expediency; behavior; environmentally appropriate behavior; preschoolers' age; pedagogical support; nature investigation.

Актуальність дослідження. Сучасна планета Земля перебуває у стані екологічної дестабілізації, що спричинена антропоцентричною свідомістю людини, яка ставить свої споживацькі потреби на перше місце з-поміж інших потреб. Основи свідомості, екологічної культури, ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві, що підтверджує вагомість використання цього сенситивного періоду для екологічного виховання особистості. У свою чергу, екологічне виховання – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури, передумовою сформованості якої є: екологічні знання, пізнавальні морально-етичні почуття та переживання, еколого доцільна поведінка, а результатом – екологічно вихована особистість з природоцентричним підходом до взаємодії з природою. З огляду на це, важливо сформувати у дітей старшого дошкільного віку еколого доцільну поведінку, що дасть змогу особистості відповідально розв'язувати життєві ситуації, розвивати суспільно-економічні відносини, але одночасно вміти зберігати природне довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку в науково-педагогічній літературі досліджували такі сучасні науковці, як Г. Беленька, О. Борейко, В. Вербицький, Н. Лисенко, В. Маршицька, З. Плохій, О. Половіна, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко та ін. У своїх працях педагоги зробили спроби, з одного боку, узагальнити поняття «еколого доцільна поведінка», а з іншого конкретизувати його [5; 6; 7]. Психологічними

основами формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку є ідеї Л. Виготського, В. Давидова, О. Запорожця, М. Поддякова, С. Рубінштейна та ін., про відповідність знань віковим особливостям дошкільників, їх наочну представленість, дієвість систематизацію та емоційне сприйняття їх [18].

Провідні напрями, які формують екологічний світогляд дитини задекларовано в загальнодержавних нормативних документах: Закони України «Про освіту» (нова редакція) [22], «Про дошкільну освіту» [16], Базовий компонент дошкільної освіти [3] та ін.

Українські актуальні концептуальні програми з дошкільної освіти («Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля», «Соняшник», «Я у Світі» та ін.) засвідчують, що у змісті ознайомлення дітей з природою чільне місце займає екологічний компонент, який тісно пов'язаний з моральним вихованням. Зміст екологічного виховання характеризується тим, що у шестирічної дитини необхідно сформувати систему знань про об'єкти та явища природи планети Земля, зв'язки і залежності між ними та роль праці в природі. Екологічні знання мають стати засобами, які входять до поведінки та практичної діяльності й відповідно мотивують їх [19].

Отже, урахувавши викладене вище, наголосимо, що проблема формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку є актуальною та потребує експериментального дослідження.

Мета статті полягає у розкритті сутності еколого доцільної поведінки як «формули» екологічного розуміння дітьми старшого дошкільного віку важливості доречного поводження себе у довкіллі задля підтримання екобалансу і гармонії з природою та експериментальному аналізу представленості динаміки рівнів сформованості еколого-доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Методика дослідження. У межах теоретичного дослідження порушеної проблеми було використано аналіз, синтез – із метою виявлення

сутності досліджуваного феномену; «метод термінологічного аналізу, пов'язаний із визначенням категоріального статусу еколого доцільної поведінки в системі педагогічних дефініцій; абстрагування, ідеалізації, формалізації та узагальнення – для систематизації й формулювання висновків, визначення напрямів подальшого дослідження проблеми. Щодо емпіричної частини дослідження, ми послуговувалися методиками: І. Гоян «Вивчення супідрядності мотивів» для аналізу поведінки шестирічної дитини, якість її роботи та характеру супідрядності мотивів, інтегрованим варіантом методики умовна ситуація спільної діяльності «Листопад» для виявлення уявлення дітей про правила і способи співпраці один з одним (розробка Н. Пустовіт) та спеціально практично-експериментальною ситуацією «Складемо картинку (пазли)» для визначення міжособистісного партнерства дітей старшого дошкільного віку під час спільної діяльності (О° Рейпольска) і методами: спостереження, порівняння, аналіз результатів діяльності під час праці в природі.

Для виявлення значущих розходжень порівнюваних показників використано статистичні методи математичної обробка зібраних експериментальних даних, їх аналіз для здійснення, узагальнення і систематизації матеріалів дослідження та виявлення ефективності запропонованої програми дослідження.

Результати дослідження. Розгляд особливостей досліджуваного феномену еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку не можливо здійснити без сутнісного змісту цього поняття в теорії дошкільної освіти, який передбачає насамперед уточнення базових інтегрованих дефініцій: «екологія», «доцільність», «поведінка».

Серед безлічі трактувань у психолого-педагогічній науці й довідкових виданнях схилиємося до визначень, що:

- екологія – це розділ біології, що вивчає закономірності взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем, а також організацію і функціонування надорганізованих систем [12, с.111];

- доцільність – об’єктивна характеристика систем, що досягають заздалегідь заданої мети, тобто рух «до цілі», яка пов’язана з цілепокладанням – свідомою активною діяльністю дитини на досягнення корисного результату, що визначає цілісність і спрямованість поведінки особистості [21]; формування, спрямованість і корекція поведінки дошкільників на вимоги та згідно запитів збалансованого розвитку суспільства;

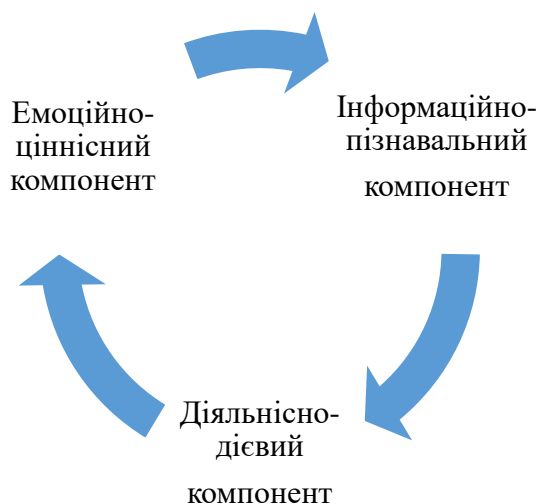
- поведінка – зовнішній вияв діяльності, система дій біологічного індивіда, спрямованих на підтримання його існування, що виявляється в певній послідовності вчинків, цілеспрямованих дій; вищий рівень взаємодії цілісного організму з довкіллям, яка здійснюється як єдність психічних – спонукальних, регулювальних та відображальних чинників, що наближають або віддаляють організм від певних об’єктів, а також перетворюють їх [17, с. 104]; дотримання дитиною загальноприйнятих правил спілкування, взаємодії з природним оточенням, та виконання нею певних морально-етичних форм дій; особлива форма діяльності, яка стає саме такою, коли мотивація дій із предметного плану переходить в план особистісних надбань [23].

Зазначене підтверджує, що поведінка взаємопов’язана з діяльністю, адже «одиницею» поведінки є вчинок, а «одиницею» діяльності взагалі – дія. Поруч з цим, екологічну діяльність (працю в природі) розглядаємо як вищий прояв поведінки, де відбувається «енергійне спілкування» (вербальне і невербальне) дитини з природою та іншими дітьми (дорослими) через керівництво міжособистісною взаємодією з іншими, що є основною та дієвою силою в забезпеченні подальшого духовного поступу українського суспільства [25]. Успіх такої поведінки залежатиме від знань, умінь, мотивації та емоційної сфери.

Вище викладений аналіз дозволив розкрити сутність феномена еколого доцільної поведінки – як складової екологічного виховання, активного процесу формування системи знань та уявлень про взаємини

всіх природних факторів та їх взаємозалежність у відповідній єдності із природоохоронними моральними канонами.

У свою чергу, розглядаємо еколого доцільну поведінку як «формулу» екологічного розуміння дітьми старшого дошкільного віку важливості доречного поводження себе у довкіллі задля підтримання екобалансу і гармонії з природою, яка включає структурні компоненти представлені на рис. 1.

Рис.1. Структурні компоненти еколого доцільної поведінки

На рис. 1. визначено структурні компоненти еколого доцільної поведінки, як-от:

- емоційно-ціннісний копмонент (ставлення до природи як до цінності та усвідомлення єдності з природним світом);
- інформаційно-пізнавальний компонент (екологічно узгоджена діяльність в природі на основі еколого-природознавчих знань, основними серед яких є уявлення про зв'язки й залежності в природі);
- діяльнісно-дієвий компонент (вольова діяльність у природному оточенні самообмеження власних бажань та змотивована поведінка до природи) [22].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав підстави стверджувати, що еколого доцільна поведінка має різновекторність проявів

у різних вікових періодах. Зокрема, у дитини старшого дошкільного віку вона характеризується такою поведінкою, яка, на відміну від вихованця молодшого та середнього дошкільного віку, все більше орієнтуються на стан живої істоти й меншою мірою на задоволення власних інтересів і потреб [5]. Тобто старший дошкільник вже здатен поводити себе в природі конструктивно, не порушуючи правил поведінки, задля особистого задоволення та схвалення її дій дорослим.

Зазначене засвідчує вагомість проведення експериментального дослідження проблеми формування еколого доцільної поведінки саме у дітей старшого дошкільного віку.

У дослідженні брали участь 40 дітей шостого року життя: 20 дітей експериментальної групи (ЕГ) та 20 респондентів – контрольної групи (КГ). Дослідження здійснювалося у Навчально-виховному комплексі «Школа I ступеня-дошкільний навчальний заклад “Турбота”» Оболонського району м. Києва з 01 вересня по 31 листопада 2019 року.

Експериментальне дослідження було спрямовано на реалізацію таких завдань: визначити рівні сформованості еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку, зреалізувати педагогічний супровід еколого доцільної поведінки дітей дошкільного віку та здійснити аналіз результатів дослідження.

Програма дослідження передбачала три етапи експерименту: констатувальний, формувальний та контрольний (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Програма педагогічного експериментального дослідження з проблеми формування еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку

№ з/п	Етапи експериментального дослідження	Мета: розробити програму педагогічного експериментального дослідження з проблеми формування еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку.
		Завдання етапів:
1.	Констатувальний етап експерименту	Розроблення критеріїв та показників сформованості еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку. Визначення рівнів сформованості еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку.

		Створення системи діагностики формування еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку. Визначення складу вибірки респондентів експериментальних та контрольної груп дітей старшого дошкільного віку. Виявлення вихідних рівнів сформованості елементів еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного.
2.	Формувальний етап експерименту	Реалізація педагогічного супроводу щодо формування еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку під час праці в природі.
3.	Контрольний етап експерименту	Перевірка ефективності, аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження з проблеми формування еколого доцільної поведінки в дітей старшого дошкільного віку.

Теоретичною основою розробки критеріїв для діагностики рівнів сформованості екологічно доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку виступали основні компоненти, як-то: емоційно-мотиваційний, тому що емоції є тим, що спонукає дошкільників до діяльності; пізнавальний, оскільки перевіряється рівень знань та уявлень дітей про природу; діяльнісно-поведінковий, адже ми досліджуємо прояви поведінки вихованців під час праці в природі. Схематичне зображення критеріїв та показників подано у табл. 2.

Таблиця 2

Критерії та показники сформованості еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку під час праці в природі

Критерій	Показники
Емоційно-мотиваційний	Емоційно-мотиваційне ставлення до спільної роботи. Емоційне сприйняття однолітків та прагнення спілкуватися з ними. Оцінка дитиною себе, своїх якостей, можливостей. Оцінка інших дітей під час практичної діяльності.
Пізнавальний	Уявлення про природне середовище (повітря, воду, ґрунт, рослини, тварини, люди, Сонце, Місяць); їх значення для діяльності людини, для себе. Сприймання цінності природи. Усвідомлення себе частиною природи. Знання про залежність об'єктів та явищ природи; їх значення для людини. Наявність інтересу до природоохоронних дій.
Діяльнісно-поведінковий	Прояв активності та інтенсивності під час праці в природі. Здатність до узгодження дій, їх оцінки. Застосування моделі співпраці. Уміння взаємодіяти у групі під час діяльності, реалізовувати спільний задум та оцінювати результати праці.

Під емоційно-мотиваційним критерієм сформованості еколого доцільної поведінки розуміємо прояви емоційної та мотиваційної сфери. Його показники: вербальна оцінка якостей та можливостей під час природничої діяльності; прояв позитивних емоцій та спонукальне ставлення до спільної роботи та однолітків.

Пізнавальний критерій характеризується обізнаністю дітей про об'єкти та явища природи, що виражаються у їх розповідях та запитаннях. Його показники: світоглядні уявлення про довкілля, його значення для людини; усвідомлення себе частиною природи, яку потрібно оберігати.

Діяльнісно-поведінковий критерій виявляє морально-етичні дії дитини під час праці на основі переконань «не зашкодь», «турбуйся», «допоможи», «співпрацюй», «реалізуй задум», «оціни результат». Показники діяльнісно-поведінкового критерію: активність та інтенсивність під час роботи; уміння узгоджувати дії та налагоджувати контакт з іншими для співпраці; утримання протягом усієї діяльності спільного задуму; вміння оцінювати результат праці – «добре», «красиво».

Узагальнення критеріїв та показників дозволило вичленити рівні еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку (високий, середній та низький), які показані у табл. 3.

Таблиця 3

Рівні еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку

Рівні	Показники
Високий	<p>Позитивно оцінює себе, свої якості й можливості, а також всіх партнерів по спілкуванню та діяльності. Докладає всі можливі зусилля до виконання діяльності та отримує від цього задоволення. Дитина позитивно емоційно сприймає усіх партнерів по спілкуванню та діяльності.</p> <p>Уявлення про природне середовище планети Земля та Всесвіт як про цілісний організм, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, Сонце, Місяць тощо. Усвідомлює значення природних ресурсів для діяльності людини, для себе. Вважає природу як цінність. Може виокремити позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи. Здатний доволіно регулювати власну поведінку в природі. Усвідомлює себе частиною світу природи. Знає про залежність власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття і краси. Виявляє інтерес, бажання та посильні уміння щодо природоохоронних дій. Докладає зусиль для збереження, догляду та захисту природного довкілля.</p> <p>Виявляє активність та ініціативу під час праці в природі. Володіє знаннями про правила й способи узгодження дій у процесі спільної діяльності з однолітками у групі.</p>

	<p>Адекватна оцінка ситуації співпраці, узгодження зусиль і застосуванням відповідної моделі співпраці. Узгоджує дії для реалізації спільного задуму та отримує задоволення від результату діяльності</p>
Середній	<p>Не завжди адекватна оцінка себе, своїх можливостей, ситуативна оцінка партнерів. Позитивно-емоційно ставлення до роботи не завжди проявляє. Виявляє неузгоджені зусилля до виконання діяльності. Притаманно позитивно-емоційне сприйняття лише обмеженої кількості партнерів по спілкуванню й діяльності.</p> <p>Вибіркові уявлення про природне середовище планети Земля та Всесвіт, у якому взаємодіють його ресурси. Не сприймає природу як цінність, проте регулює власну поведінку в природі. Тільки за спрямуванням дорослого усвідомлює себе частиною світу природи. Виявляє епізодичний інтерес, бажання та посильні уміння щодо природоохоронних дій. Докладає зусилля для збереження природного довкілля за умови стимулювання зі сторони дорослих.</p> <p>Активність й ініціативність у груповій діяльності носять епізодичний характер, часто з позиції іншої дитини або дорослого. Не завжди виявляє адекватну оцінку ситуації співпраці, неузгодженість зусиль. Застосує не відповідну модель співпраці. У груповій діяльності частково взаємодіє для реалізації спільного задуму. Результат дитина оцінює за індивідуальним внеском кожного в роботу</p>
Низький	<p>Дитина не вміє оцінювати себе, свої якості та можливості. Відсутність оцінки партнерів по спілкуванню та діяльності. Емоційно- негативне ставлення до спільної роботи. Низький емоційний відгук. Слабка емоційна розвиненість. Естетична ідентичність. Характеризується емоційно-негативним сприйняттям партнерів по спілкуванню та діяльності.</p> <p>Має елементарні уявлення про природне середовище та його ресурси. Визначає значення природного середовища та ресурсів для діяльності людини, для себе лише за допомогою додаткових спонук. Сприймання природи – нестійке. Не усвідомлює себе частиною природи. Не знає про залежність власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття і краси. Немає інтересу до природоохоронних дій, тому не докладає зусиль для збереження і захисту природного довкілля.</p> <p>Дитина не виявляє активності та ініціативності, а бере участь лише за ініціативою інших. Узгодження дій не відбувається через незнання правил і способів узгодження зусиль у процесі спільної діяльності. Нездатність оцінити ситуації співпраці, себе, своїх якостей та можливостей. Відсутність оцінки партнерів. Моделі співпраці не розглядаються як доцільні. Відсутні уявлення про процес спільної діяльності та здатність встановлювати конструктивні контакти з партнерами. Можлива відсутність контакту з партнерами. Немає уміння взаємодії у груповій діяльності. Не реалізується спільний задум та результат спільної діяльності</p>

З урахуванням аналізу наявних у науковій літературі діагностичних методик для вивчення сформованості еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі були використані діагностуючі методики: «Вивчення супідрядності мотивів» з метою проаналізувати поведінку дитини 6 років, якість її роботи та характер супідрядності мотивів [13], умовна ситуація спільної діяльності «Листопад» [22], мета: виявити уявлення дітей про правила і способи співпраці, спеціально підібрана практична експериментальна ситуація спільної діяльності «Складемо картинку (пазли)», мета: визначити як відбувається міжособистісне партнерство дітей старшого дошкільного віку

під час діяльності [24, с.319] та методи: спостереження, вимірювання, порівняння, аналіз результатів діяльності під час праці в природі.

У результаті діагностування за запропонованими методиками та методами виявлено, що діти старшого дошкільного віку у експериментальній групі переважно перебувають на середньому (48%) та низькому рівні (37%) еколого доцільної поведінки. А в контрольній групі — переважно на середньому рівні (62%) еколого доцільної поведінки.

З огляду на вище отриманий підсумок, був здійснений формувальний етап експериментального дослідження, що спрямований на реалізацію педагогічного супроводу – сукупності об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Визначено структурні складники педагогічного супроводу формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, як-от:

- оновлення еколого розвивального середовища закладу дошкільної освіти, яке поєднує природне, предметне, соціальне та середовище внутрішнього «Я». Завдяки такому поєднанню середовищ формується досвід неперервного, педагогічно зумовленого контакту дитини з природою, з вихователем, з іншими дітьми під час їх спільної діяльності;

- методика формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, яка включала ефективну організацію праці в природі, що орієнтується в глобальних, регіональних та місцевих проблемах, має почуття громадської відповідальності за стан природи, бажання діяти заради її збереження.

- методична робота як інтерактивна просвітницька діяльність з педагогами щодо екологічного виховання дітей дошкільного віку.

– педагогічна взаємодія закладу дошкільної освіти з батьками для формування еколого доцільної поведінки у старших дошкільників за рахунок активного залучення сім'ї до освітнього процесу та створення єдності вимог з боку двох сторін.

Еколого розвивальне середовище впливає не тільки на життєдіяльність дошкільників, а ще й на їх поведінку, тому ми запропонували такі ідеї, які можна використати у закладі дошкільної освіти: збудувати неординарної форми еко-будівлю з нестандартними матеріалами (див. табл. 4) та природничою візуально-звуковою кімнатою; на території – створити ландшафтний дизайн, що поєднуватиме природні (рослини, тварини, каміння, вода, пісок, галька, деревина) та штучні матеріали (клумба, альпійський та звичайний сад, город, «місце відпочинку», метеомайданчик).

Таблиця 4

**Нестандартні матеріали та обладнання
для куточка природи в закладі дошкільної освіти**

Нестандартні матеріали	Оформлення нестандартних матеріалів
Краєзнавчий та країнознавчий куточки	Не шкідливі українські та екзотичні рослини. Фольклор і авторські твори (казки про рослин, казки про тварин); герб і прапор міста, чи села; фото національних символів-рослини (калина, верба, дуб, тополя). Мультимедійні навчально-ігрові посібники держави, міста, чи села
Гербарій рослин, який під час праці, прогулянок та екскурсій збираємо разом з дітьми. Екібани та різні вироби з природного матеріалу	Зібрані квіти поміщаємо в книги. Коли квіти стануть сухими, тоді кладемо їх у прозорий пакет і прикріплюємо це на стіну
Характеристики живих об'єктів куточка та рекомендацій щодо догляду за ними	Інтелектуальні картки
Колекції ґрунтів та мінеральних порід	У прозорий міцний пластик поміщаємо шари ґрунту. Каміння розкладаємо у невеличкі ящики з назвами мінеральних порід
Зображення пір року та явищ природи	Ілюстрації, картини у форматі А3
Правила взаємодії з рослинами та тваринами	Ілюстрації-схеми, на яких показано: виважену поведінку під час праці в природі; доцільну взаємодію з рослинами і тваринами
Екологічні ігри, природознавча література, дидактичні посібники	Збірка екологічних ігор. Ігрові експериментальні зони, де знаходиться природний матеріал для ігор, дослідів, дидактичні, настільні ігри про навколишнє середовище [20,с.90]
Великі тематичні стіни-картини на природню тематику (наприклад, на тему «Природні зони України: рослинний і тваринний світ» — «Мішані	Стіни-картини розмістити на стіну, або на каркас

ліси», «Лісостеп», «Степ», «Карпати», «Кримські гори»);	
Зменшені моделі природних об'єктів	Поміщаємо, відповідно до умов розміщення предметів в групі (наприклад, на тему: «Космос» — ракета, планети, виготовлені технікою пап'є маше; Сонце, які можна підвісити на нитки до стелі)
Анімаційні картини природи (наприклад, водоспад)	На стіну прикріплюємо картину, недалеко біля розетки.
Цифрові музичні фоторамки	Через цифрові музичні фоторамки можна знімати весь процес праці
Пластикові банки з камінцями та ракушками у воді	Використання таких пластикових банок під час бесід з елементами релаксації

У межах дослідження окреслюємо поняття еко-будівлі як багатопланової максимально насиченої озелененої споруди, яка дозволяє знизити рівень споживання енергетичних і матеріальних ресурсів за рахунок їх економії, вирощування зелених насаджень, облаштування фотоелектричних модулів [9].

Незвичайним рішенням буде створення природничих візуально-звукових кімнат у закладі дошкільної освіти, які будуть присвячені будь-якій природній темі. Тут дітям за допомогою проекторів, ноутбука та колонок створюватиметься атмосфера природи. Наприклад, показ у швидкому варіанті як створюється хліб, починаючи з садіння зерна, і, закінчуючи випічкою хліба. У такому середовищі вихованці відчуватимуть себе, що вони знаходяться в тих умовах, що показані.

У природничій візуально-звуковій кімнаті, або кімнаті-кінотеатр зображення від проекторів, що розташовані в центрі кімнати буде проектуватися на всі мультимедійні стіни. Колонки, розташовані на кожній стіні, створять ще більшу атмосферу реальності.

На такій мультимедійній стіні діти за допомогою спеціальних кольорових ручок зможуть малювати, чи писати. Наприклад, вихователь після висаджування насіння овочевих культур пропонує дітям уявити та намалювати плоди, які виростуть з насіння. Зображення малюнків зберігатимуться в ноутбук, в спеціальній папці, яку потім вихователь зможе показати батькам на батьківських зборах.

Неодмінним об'єктом природи на території закладу дошкільної освіти буде клумба – найпоширеніший вид квітного оформлення на ділянці. Вона може бути плоскою, або піднятою поверхнею на 10-15см. Таке положення дозволяє оглядати її з різних сторін. Запропоноване розташування вигідне й для праці. На клумбі необхідно висаджувати не більше 2-3 видів квітів, які добре поєднуються між собою за формою, висотою та забарвленням. У центрі розміщують високі вічнозелені рослини, що розсаджують вільно, пухко, врозкид, а по краях – низькі квіти, які розташовані більш щільно. Найкраще висаджувати компактні низькорослі однорічні (сальвія блискуча, алиссум тощо) та дворічні рослини (незабудки або віола тощо). Проте можна садити й багаторічні рослини (аквилегії, анемона, арабіс тощо). Квіти підбирають так, щоб кінець цвітіння одного виду або сорту збігався з початком цвітіння іншого.

Альпійський сад (альпінарій) – це ботанічний сад, де вирощуватимуться рослини, що розміщені високо в горах.

Поруч з цим, у звичайному саду пропонуємо посадити різновиди фруктових дерев та кущів так, щоб вихованці мали змогу спостерігати, доглядати та приймати участь у збиранні врожаю.

По периметру території закладу дошкільної освіти посадити дерева, газони, кущі, чагарники. Всі рослини розмістити естетично, з дотриманням кольорової гами та різноманітності. Причому озеленення ділянки повинно бути не менш як 20м² на одне місце та завширшки від 3м.

Вигідним рішенням буде створення невеликих городів (2 м× 5 м), які обмежити одне від одного стежкою. На кожному городі навесні садити разом з дітьми овочеві культури та ставити таблички з назвою овочів, які посадили. Протягом року доглядати за рослинами, а восени збирати врожай.

Важливою «фішкою» стане «місце відпочинку» – це дерев'яна альтанка, в якій знаходитимуться лозоплетені стільчики, де можна буде

відпочивати після праці, пити воду, чи сік; проводити з дітьми вступні й заключні бесіди про працю в природі.

Дуже добре розмістити на території метеомайданчик, який ознайомлюватиме дітей з основними стандартними метеорологічними приладами (сонячний годинник, флюгер, термометр; барометр, дощомір), із технікою спостережень та методикою оброблення результатів. Тут створюватимуться умови для проведення під час праці в природі спостережень за погодою, сезонними явищами природи, а також вивчатиметься мікроклімат. Результати спостережень вихователі разом з дітьми фіксують у щоденнику спостережень.

Отже, розвивальний еко простір, сприятливий для розвитку еколого доцільної поведінки у старшого дошкільника, де він сам особисто визначається зі своїми пріоритетами, вибором, перевагами, інтересами, самовиражається способами і засобами різних видів діяльності (в тому числі й природничій). Архітектура повинна забезпечити урахування кліматичних особливостей регіону, гнучкість, мобільність, просторову варіативність, функціональну універсальність, вікову диференціацію, регульовану автономність плануючої структури закладу дошкільної освіти.

Формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку здійснювалося засобом праці в природі, під час якої використовувалися методи (екологічний проект, метод «заняття-подорожі», екологічна акція, метод схеми-моделі, метод «картинна галерея») та прийоми («навушники», ланцюг логічних запитань, прийом екологічної емпатії, прийом «бінокль» прийом екологічної рефлексії, прийом схеми-моделі).

Аналіз праць науковців дав підстави розкрити визначення понять інтерактивних методів та прийомів, які можна використати під час діяльності у дошкільній:

- метод екологічного проекту (є комплексним, тобто може включати елементи різних видів практичної діяльності дітей, зокрема, трудової, дослідницької та ігрової);
- метод «заняття-подорожі» (діти заплющують очі, вихователь каже чарівні слова, і дитяча уява потрапляє у потрібне місце; правила поведінки в природі зображують у вигляді екологічних знаків) [14];
- метод «картинна галерея» (ознайомлення дітей з явищами природи за допомогою картин, наприклад, з такими: «Осінь над Дніпром» (С.Шишко); «Весна в Україні» (С.Васильківський); «Вітер в березні» (М.Бурачек).
- прийом «навушники» (прослуховування у навушниках звуків моря, лісу, явищ природи) [14];
- прийом «бінокль» (щоб побачити об'єкти на задньому плані, або ті, що зовсім відсутні) [14];
- праця в інтегрованій формі з використанням мультимедійного проєктора на яких можна показувати відеоенциклопедій про природу, дивитися мультфільми та різні відео на екологічну тематику в інтернет-службі YouTube (наприклад, мультфільми «Про екологічну корову», «Бережіть ліс», «Чарівна Земля», відео про структуру води, утворення опадів тощо [14]);
- ланцюг логічних запитань (допомагає знайти вирішення тієї чи іншої проблеми або з'ясувати її причини) [14];
- схеми-моделі (з їх допомогою складають описові розповіді, дотримуючись послідовності та параметрів, закладених у схемах: колір, форма, величина, матеріал, частини, де зустрічається в природі) [14];
- прийом екологічної емпатії [14] (для проявляння емпатії у вихованців до них ставлять запитання під час праці, наприклад: «Що відчуває земля, вкрита товстим шаром снігу?» , «Подивіться до поведінки хом`яка, що він зараз відчуває?»);

- прийом екологічної рефлексії [14] (спонукає до самоаналізу вчинку у природі, наприклад, під час догляду за морською свинкою дитина знущала з тварини, штурхаючи її палицею, тоді вихователь збирає всіх дітей і ставить запитання: «Що відчуває морська свинка, коли її штурхають?»).

Найбільш ефективним виявився метод екологічний проект як інтегрований метод організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії «педагог-дитина» задля досягнення мети діяльності. З дітьми старшого дошкільного віку проводилася низка таких короткотривалих та довготривалих екологічних проектів, теми яких: «Знай, люби, бережи», «Дбаємо про рослини та тварин», «Чисте повітря – чисте довкілля», «Допоможемо птахам», «Феєричний куточок природи» тощо.

Зокрема екологічний проект «Феєричний куточок природи», який тривав один день бу проведений за етапами: пізнавально-емоційний (оголошення теми, визначення мети («дружба» з куточком природи), планування діяльності, малювання картинок до пунктів плану, спостереження, перегляд відео про красоти природи, бесіда); когнітивний (екологічні ігри, досліди, догляд за рослинами та тваринами, висадка квітів); творчо-результативний («уявлення себе» явищами та об'єктами природи, складання казки про природу, гра-драматизація).

Використання методу екологічний проект дозволило урізноманітнити, розширити, інтегрувати життєдіяльність дітей, навчило відповідати на запитання: Що? Як? Хто? Де? Чому? Також екологічний проект сприяв: формуванню у дітей уміння захоплюватися красою природи; здатності помічати забрудненість природного довкілля; оволодінню доступними навичками сприяння його чистоті, виконання правил природокористування; усвідомленню необхідності збереження природи та засудженню негативних вчинків інших дітей, які шкодять довкіллю.

Методична робота з вихователями щодо формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку в природі відбулася у вигляді тренінгу «Альтернативний куточок природи», метою якого було за допомогою звуків природи, власних відчуттів і уявлень сприяти удосконаленню, або «пробудженню» екологічної творчості та еколого доцільної поведінки у педагогів.

План-проспект тренінгу «Альтернативний куточок природи» передбачав: вступну бесіду, музичну релаксацію – звуки природи, малювання прослуханих музичних композицій, створення реклами правила поведінки дошкільників у природі, складання методики ознайомлення дітей з правилами поведінки під час праці в природі, розгадування загадок та віршів про природу, демонстрація слайд-презентації методично конструктивних моделей еколого розвиваючого середовища, створення розповіді про значення еколого доцільної поведінки, показ відео зразка іміджу майбутнього ідеального дитячого садочка, гра «Крокодил», вправа «Мікрофон».

Педагогічна взаємодія навчально-виховного комплексу школадитячий садок I ступеня «Турбота» з батьками з цієї проблеми була спрямована на: удосконалення знань з екологічного виховання та еколого доцільної поведінки; підвищення екологічної культури. На основі цього була організована природоохоронна акція «Зробимо довкілля чистим», яка сприяла до ще більш тіснішої взаємодії закладу освіти, батьків та дітей.

Структура акції «Зробимо довкілля чистим» передбачала: вступний заклик вихователя до діяльності: «давайте зробимо чистішим наше подвір'я!», планування діяльності, підготовка всіх необхідних матеріалів для роботи, майстрування годівничок та годування пташок, садіння квітів, очищення землі від сміття та листя, фарбування штучних матеріалів, збирання врожаю на городі та в саду, пікнік.

Отже, концептуально важливим є те, що педагогічний супровід відображає непростий механізм, який спрямовано на формування еколого

доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку через зосередженість педагогів та батьків на спілкування з природою; на вмінні захоплюватися красою природи; на здатності помічати забрудненість природного довкілля; на сприянні до чистоти у природі; на виконанні правил природокористування; на усвідомленні необхідності збереження природи.

На наше переконання, вище впроваджений педагогічний супровід, повною мірою на контрольному етапі дослідження (здійснений з методиками аналогічно констатувальному етапу) продемонстрував покращенні показники кількісних (збільшення кількості дітей з високим рівнем сформованості еколого доцільної поведінки: у експериментальній групі – на 44%, у контрольній групі – на 13%) та якісних змін (виникли позитивні емоції та інтерес до праці в природі; старші дошкільники дізналися більше про рослини і тварини своєї групи, навчилися конструктивно доглядати за ними; вони почали проявляти позитивну дбайливу поведінку до об'єктів природи; навчилися планувати свою роботу та розподіляти обов'язки між собою для виконання діяльності) за визначеними критеріями.

Таким чином, зафіксований у процесі дослідження достатній стан сформованості еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку вимагає пошуку інноваційних підходів у визначенні та використанні організаціо-педагогічних умов щодо формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку у контексті праці в природі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Дослідження обґрунтовано й вибудовано на основі загальнонаукових, педагогічних, теоретичних основ, сукупності відповідних дослідницьких методів і поняттєво-термінологічного апарату дослідження еколого доцільної поведінки, що уможливило уточнення понять «екологія», «доцільність», «поведінка» та визначення сутності феномена еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку».

Сутність еколого доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку» розглядаємо як «формулу» екологічного розуміння дітьми старшого дошкільного віку важливості доречного поводження себе у довкіллі задля підтримання екобалансу і гармонії з природою. Еколого доцільна поведінка старших дошкільників складається із сукупності взаємозалежних структурно-змістових компонентів: емоційно-ціннісного (ставлення до природи як до цінності та усвідомлення єдності з природним світом); інформаційно-пізнавального (екологічно узгоджена діяльність в природі на основі еколого-природознавчих знань, основними серед яких є уявлення про зв'язки й залежності в природі); діяльнісно-дієвого (вольової діяльності у природному оточенні, самообмеження власних бажань та змотивована поведінка до природи).

Експериментальне дослідження засвідчило, динаміку вивіщення рівнів сформованості еколого-доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, яке зумовлене оновленням еколого розвивальним середовищем закладу дошкільної освіти та дієвістю педагогічного супроводу як механізму тривалої трьохсторонньої суб`єкт-суб`єктної взаємодії «педагог-діти-батьки», для якої характерно переважне використання інтерактивних методів, прийомів та форм, реалізація яких відображає якісні зміни в емоційно-мотиваційній, діяльнісно-поведінковій та пізнавальній сферах тощо.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного під час праці в природі. А також подальшого дослідження потребує проблема цілеспрямованої підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до впровадження педагогічних умов з формування еколого доцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Ю.А., Смольнікова Г.В. Навчальна психодіагностична практика: методичні рекомендації. 2-е вид., доп. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 46 с.
2. Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизация педагогического процесса: (В вопросах и ответах). Київ: Радянська школа, 1984.227 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
4. Берков В. Ф. Общая методология науки : учеб. пособие. Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2001. 227 с.
5. Беленька Г.В., Науменко Т.С., Половіна О.А. Дошкільнятам про світ природи: (старший дошкільний вік): навч. - метод. посіб. Київ: Генеза, 2013. 112 с.
6. Беленька Г.В., Половіна О.А. Дошкільнятам про світ природи: Діти п'ятого року життя (середній дошкільний вік): навч.– метод. посіб. Київ: Генеза, 2016. 112 с.
7. Беленька Г.В. Половіна О.А. Дошкільнятам про світ природи: Діти четвертого року життя (молодший дошкільний вік): навч. - метод. посіб. Київ: Генеза, 2018. 128 с.
8. Бичева Т. В., Сорочинська О.А.Екологічне виховання дітей дошкільного віку шляхом залучення до трудової діяльності у стінах дошкільного закладу. Матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції «Наука: теорія і практика – 2014». Філологічні науки. Педагогічні науки. 2014. №4. С.102-104.
9. Будинки і споруди заклади дошкільної освіти ДБН В 2.2 – 4:2018. Київ:Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/V224IB.pdf-....pdf>.
10. Волошина Н.О. Загальна екологія та неоекологія: навч. посіб. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 335с.
11. [Гарасимів Т. З., Базарник М.В. Поведінка як діяльність: соціально-правовий вимір особистості. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С.340-344. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_54.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_54)
12. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 375с.
13. Гоян І.М., Палій А.А. Психодіагностичний, психокорекційний і розвивально-виховний практикум у дитячому садку : навчальний посібник. ІваноФранківськ : Симфонія форте, 2010. 588 с.
14. [Грановська Т. Роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей дошкільного віку. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2013. № 5. С. 129-133. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_5_24.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_5_24)
15. Друкевич М. Проективна методика «Неіснуюча тварина». URL: [https://dytpsyholog.com/2015/02/14/.](https://dytpsyholog.com/2015/02/14/)
16. Закон України «Про дошкільну освіту» .Освіта України. Київ, 2001. С. 5.
17. Козак О. Детермінація дефініції поведінки: теоретико-правовий вимір. [Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 865. С. 103-107. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/)
18. Лисенко Н.В. Дошкільник і екологія. Київ: РУМК, 1991. 126 с.
19. [Перелік навчальної літератури, рекомендованої МОН для використання у дошкільних навчальних закладах. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1-6Qn3PRPqSpDreBZkBFwaPO_ZVWwhAkO-FGGutGpmC8/edit#gid=1947501369.](https://docs.google.com/spreadsheets/d/1-6Qn3PRPqSpDreBZkBFwaPO_ZVWwhAkO-FGGutGpmC8/edit#gid=1947501369)

20. Певціна Г. О. Діяльність дошкільного навчального закладу та сім'ї з екологічного виховання дітей. Таврійський вісник освіти. 2013. № 2. С. 87-94. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2013_2_19.
21. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.
22. Пустовіт Н.А., Колонькова О.О., Пруцакова О.Л. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : наук. - метод. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
23. Трубник І.В. Екологічна діяльність та екологічно мотивована поведінка. *Наука і освіта*. 2011. № 2. С.25-33.
24. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / за заг ред. О.Д. Рейпольської. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 330 с.
25. Цветкова Г.Г. Емоційний інтелект: ментальна основа професійного самовдосконалення викладача вищої школи. Наука і освіта, 2017. № 8. С. 49-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2017_8_9.
26. Яришева Н.Ф. Екологічне виховання дошкільників. Київ: Грамота, 2001. 55 с.

REFERENCES

1. Alekseeva Y.A, Smolnikova G.V. (2013) Educational psychodiagnostic practice: methodical recommendations, 2 editions, supplemented. Kyiv: NPU named after MP Dragomanova, 46 p. [in Ukrainian].
2. Babansky Y.K, Potashnik M.M.(1984) Optimization of the pedagogical process: (In questions and answers). Kyiv: Soviet school, 227 p. [in Russian].
3. Basic component of preschool education. (2012). Retrieved from <http://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>. [in Ukrainian].
4. Berkov V.F.(2001) General methodology of science: textbook. allowance. Minsk: Academy of Management under the President of the Republic of Belarus, 227 p. [in Russian]. [in Russian].
5. Belenka G.V, Naumenko T.S., Polovina O.A. (2013) The world of nature explanation to preschoolers about: (senior preschool age): teaching method. way. Kyiv: Genesis, 112 p. [in Ukrainian].
6. Belenka G.V, Polovina O.A. (2016) The world of nature explanation to preschoolers about: Children of the fifth year of life (average preschool age): teaching method. way. Kyiv: Genesis, 112 p. [in Ukrainian].
7. Belenka G.V., Polovina O.A. (2018) The world of nature explanation to preschoolers about: Children of the fourth year of life (younger preschool age): textbook. - method. way. Kyiv: Genesis, 128 p. [in Ukrainian].
8. Bycheva T.V., Sorochinskaya O.A. (2014) Ecological education of preschool children by involvement into the working activity in preschool institution. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference «Science: Theory and Practice – 2014». Philological sciences. Pedagogical sciences. №4. P.102-104. [in Ukrainian].
9. Buildings and structures of preschool educational institutions DNB B 2.2 - 4: (2018) [E-Reader Version]. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/V224IB.pdf-....pdf>. [in Ukrainian].
10. Voloshina N.O. (2015) General ecology and neocology: textbook. way. Kyiv: NPU named after MP Dragomanova, 335p. [in Ukrainian].
11. Garasimov T.Z., Bazarnik M.V. (2016) Behavior as an activity: the socio-legal dimension of personality. Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Legal sciences. № 845. P.340-344. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_54. [in Ukrainian].

12. Goncharenko S.U.(1997) Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv, 375p. [in Ukrainian].
13. Goyan I.M., Paliy A.A.(2010) Psychodiagnostic, psychocorrectional and developmental-educational workshop in kindergarten: a textbook. Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 588 p. [in Ukrainian].
14. Granovska T.(2013) The role of the educator in the formation of ecological consciousness of preschool children. Scientific notes of Nizhyn State University. Nikolai Gogol. Psychological and pedagogical sciences. № 5. P. 129–133. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_5_24. [in Ukrainian].
15. Drukevich M. Projective method «Non-existent animal». Retrieved from <http://dytpsyholog.com/2015/02/14/>. [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine «On Preschool Education» (2001). Education of Ukraine. Kyiv, P. 5. [in Ukrainian].
17. Kozak O.(2017) Determination of the definition of behavior: theoretical and legal dimension. Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Legal sciences. № 865. P. 103–107. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>. [in Ukrainian].
18. Lysenko N.V.(1991) Preschooler and ecology. Kyiv: RUMK, 126 p. [in Ukrainian].
19. List of educational literature recommended by the Ministry of Education and Science for use in preschool educational institutions. Retrieved from http://docs.google.com/spreadsheets/d/1-6Qn3PRPqSpDreBZkBFwaPO_ZVWwhAkO-FGGutGpmC8/edit#gid=1947501369. [in Ukrainian].
20. Pevitsina T. O. (2013) Activities of preschool educational institution and family on ecological education of children. Taurian Bulletin of Education. № 2. P. 87–94. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2013_2_19. [in Ukrainian].
21. Law of Ukraine on education 05.09.2017 № 2145-VIII. Voice of Ukraine. 2017. 27 September. (№ 178-179). P. 10–22. [in Ukrainian].
22. Pustovit N.A., Kolonkova O.O., Prutsakova O.L.(2014) Formation of ecologically appropriate behavior of schoolboys: sciences. - method. way. Kirovograd: Imex-LTD, 140 p. [in Ukrainian].
23. Trubnyk I.V.(2011) Ecological activity and ecologically motivated behavior. Science and education. № 2. P.25-33. [in Ukrainian].
24. The formation of the basic qualities of the personality of senior preschoolers in schools: a monograph / ed. O.D. Reipolska. Kharkiv: Madrid Printing House, 2015. 330 p. [in Ukrainian].
25. Tsvetkova G.G. Emotional intelligence: the mental basis of professional self-improvement of a high school teacher. Science and Education, 2017. № 8. P. 49-59. [in Ukrainian].
26. Yarisheva N.F.(2001) Ecological education of preschoolers. Kyiv: Gramota, 55 p. [in Ukrainian].

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Ірина Кузьменко

аспірантка I року навчання кафедри педагогіки і психології дошкільної
освіти та дитячої творчості

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-6483-7983

kuzmenkoirisha30@gmail.com